

КОНЦЕПЦІЯ “ІДЕАЛЬНОГО” ЧИТАЧА У ТВОРЧОСТІ М. ЦВЕТАЄВОЇ

Ім'я Марини Цвєтаєвої входить у сімку найкрупніших російських поетів ХХ століття. Переважно це поети одного покоління: А. Ахматова, О. Мандельштам, Б. Пастернак, С. Єсенін, О. Блок. Проте в освоєнні суспільною свідомістю перелічені поети значно випередили М. Цвєтаєву. Повні збірки їх творів та монографії про них вже давно було розтиражовано у книжковому світі. Доля М. Цвєтаєвої суттєво відрізнялась від долі своїх сучасників: її **життєві колізії і творчі надбання з огляду, передусім, на добре відомі ідеологічні чинники, протягом довго часу приховувались і замовчувались.**

Як особистість і поет М. Цвєтаєва сформувалася на зламі ХІХ–ХХ століть. Особливою прикметою літературного процесу цього періоду було, як відомо, розмаїття літературних течій і напрямків. У літературі співіснували водночас реалізм, символізм, акмеїзм, футуризм, а також імпресіоністичні та експресіоністичні тенденції. Феномен Марини Цвєтаєвої полягав у тому, що вона не належала до жодної з перелічених течій, до жодного поетичного “цеху”, оскільки вважала, що творчість не піддається ніяким впливам і тенденціям. Вона була далека від проблем суперництва поезії того часу, не випадково писатиме, що не визнає літературні впливи, а лише людські. Тому поезію Марини Цвєтаєвої неможливо вписати у рамки окремої літературної течії, у межі окремого історичного відрізка. Вона дуже своєрідна і виходить за рамки звичних нам понять.

В 1913 році Марина Цвєтаєва написала вірш, рядками якого вона окреслювала своє поетичне майбутнє:

*Разбросанным в пыли по магазинам
(Где их никто не брал и не берет!),
Моим стихам, как драгоценным винам,
Настанет свой черед [4, 45].*

Майже 20 років потому вона писатиме про останню строфу вірша: “Формула – наперед – всієї моєї письменницької (і людської) долі!” [4, 617].

1922 рік у цвєтаєвознавстві (від’їзд М. Цвєтаєвої із Росії) вважається переломним етапом як у житті, так й у творчості. І. Шевеленко стверджує, що саме тоді Марина Цвєтаєва розпочала свій шлях професіонального літератора [7, 152]. До революції, а також у перші пореволюційні роки у М. Цвєтаєвої не виникала необхідність заробляти гроші літературною працею, це слугувало причиною майже не спілкування М. Цвєтаєвої із літературно-видавничим світом. Проте у останні півтора року життя поета² у Росії стосунки з видавництвами перейшли в іншу площину, адже було водночас надруковано декілька її збірок. Дещо іншу ситуацію спостерігаємо й у перші роки еміграції. Досить швидко М. Цвєтаєва зіткнулась з непорозумінням чи навіть відкритим несприйняттям її творчої манери. В еміграції поет фактично залишилась без читача: публіку літературних салонів відлякував ритм, темп і масштаб її поезії. Туга за справжнім читачем, якого вона залишила у Росії, росла з кожним роком все більше і більше.

Відсутність контакту з читачами стало трагедією М. Цвєтаєвої, оскільки вона добре пам’ятала переповнені зали Політехнічного музею чи консерваторії у перші революційні роки, де мала змогу познайомитись із новим типом читача, якого породжувала революція. Відомо, що між створенням художнього твору і читацьким ознайомленням із ним проходить певний проміжок часу. Переважно, у часовому просторі процес взаємодії між людиною, яка написала художній твір і людиною, яка його прочитала, дорівнюється декільком рокам, тобто він майже паралельний і синхронний. Однак М. Цвєтаєва не могла говорити і навіть мріяти про паралельну і синхронну взаємодію із своїм масовим читачем, оскільки в умовах еміграції масовий читач, як явище, був відсутній.

¹ Тут і далі, де спеціально не вказано, переклад наш.

А. Ефрон переконливо стверджувала, що за обставин, які склались в емігрантській літературі, цветаєвський читач й не міг з’явитись. Причина крилась у суті читача, оскільки він “захопив із собою традиційних для нього письменників і поетів, так ж само як і традиційних ім критиків, не тяжів до новизни, не був до неї причетний ні сном, ні духом, ні працею, ні розумом, і був до неї в кращому, в наймилосерднішому для цієї новизни випадку байдужий і глухий, як пень” [8, 158].

До певної міри можна ввести мову про подвійний трагізм становища М. Цветаєвої. Так, з одного боку, вона була переконана, що поет, насамперед, пише для свого читача. З другого, вважала, що її справжній читач знаходиться у Росії. В одному із листів М. Цветаєва писала: “У 1922 році виїхала за кордон, а мій читач залишився у Росії – куди мої вірші (1922 – 1933 р.) не потрапляють. В еміграції мене спочатку стрімголов друкують, згодом, схаменувшись, вилучають з обороту, почувши не своє: тамтешне! Зміст начебто “наш”, а голос “їхній” [6, 90]. Через п’ять років вона писатиме Б. Пастернаку: “І ось, моє глибоке переконання, що – якби я друкувалася в Росії, мене б усі зрозуміли. Так, так, всі – завдяки моїй основній простоті; тому що кожен би знайшов своє, тому що я – множинне. І мене би ця любов – несла. Просто – в Росії зараз є місце, яке пустує, за правом – моє...” [8, 159].

А в 1932 році вона писала: “В Росії, як у степу, як на морі, є звідки та куди. Якби давали говорити... Там б мене не друкували – і читали, тут мене друкують – і не читають. (Хоч вже й друкувати перестали) [5, 554–555].

Проте ще у 1926 році у статті “Поет о критике” М. Цветаєва сформулювала і висловила свої погляди щодо тогочасної критики, у контексті якої знаходимо й зауваження і, навіть до певної міри, побажання, що адресовані читачеві. Зазначимо, що жоден цветаєвський твір не викликав таких бурхливих негативних емоцій у літературному колі. “Жодного голосу на захист. Я задоволена”, – читаємо у листі М. Цветаєвої до А. Тескової [7, 152].

Розмірковуючи над образом читача у статті, М. Цветаєва, насамперед, виділила головну ознаку “некультурного читача”, зокрема “нерозбірливість, відсутність Orientierungssinn (здатності орієнтуватись)” [5, 511]. На прикладі знайомства читача із поезією О. Пушкіна, М. Цветаєва слушно зауважила, що “для такого читача Пушкін асоціюється із постійним ювіляром, який те й робив, що готувався до смерті (дуель, смерть, останні слова царю, прощання із дружиною тощо)” [5, 512]. М. Цветаєва безапеляційно дала ім’я такому читачеві – “чернь”. Поет вважала, що саме такий читач є ворогом для письменників, обґрунтовуючи своє твердження тим, що його “гріх не у темряві, а в небажанні світла, не у не розумінні, а у відсутності прагнення до розуміння, у навмисній сліпоті та у злісній упередженості” [5, 512].

У цій праці М. Цветаєва, на наш погляд, сформулювала загальнопоширену тепер тезу – “Так, не подолавши й заголовка – хоч зараз у біографи. Такий читач не лише не шанує – він не читає. І не читаючи, не лише висловлюється, але й судить” [5, 513]. Десь у такому ж руслі йшли роздуми, наприклад, В. Халізева (1980 р.): “Досить часто людина бере читати книгу не за живим покличом душі, а внаслідок вимог шкільного та вузівського навчання або в ім’я міркувань престижних (незручно не знати класики, оскільки вона так високо цінується), або елітарних (потреба піднятись над оточуючою більшістю) ...” [3, 188]. Вважаємо, що вчений дещо розширив цветаєвське положення, оскільки розкрив не лише читацьку обізнаність суто біографічними фактами життя письменника, але й проаналізував процес читання, у якому не виникає емоційного, духовного порозуміння між письменником (адресантом) та читачем (адресатом). Безперечно, подібний підхід до читання нівелює всі естетичні цінності, ідеї та погляди митця. Припускаємо, що проблема, окреслена М. Цветаєвою та літературознавцями ХХ ст., набуває особливої актуальності у сучасному шкільному читацькому світі, оскільки переважна більшість учнів читають художній твір лише за вимогами вчителів, минаючи естетичну насолоду від прочитаного, а також сприймають постать письменника у контексті його життєвих подій.

Отже, можемо гіпотетично гадати, що поняття “некультурний читач” чи “чернь” для М. Цветаєвої було концептуальним. Воно визначало її літературно-критичні погляди протягом життя. Про це свідчать міркування поета, що викладені в статті 1932 року “Поэт и время”. “Нехай не всі розуміють, нехай не всі одразу розуміють, достатньо того, що причину

цього нерозуміння шукають у собі, а не в письменникові” [5, 557].

З цього твердження випливає наступна, не менш важливе, думка, яка розкриває концепцію ідеального читача у світобаченні М. Цветаєвої. Зокрема, поет висловлювала думку про читацьку співтворчість. Вона усвідомлювала, що її вірші досить часто бувають складні для сприйняття, проте активно протистояла ставленню до поезії, як певної «забавки». Поезія М. Цветаєвої вимагає від читача співтворчості: “А що є читання – як не розгадування, тлумачення, розкриття таємничого, що приховується поміж рядків та за межею слова. (Не кажучи вже про “складнощі” синтаксису!)” Читання – насамперед співтворчість. Якщо читач позбавлений уяви, жодна книга не встоїть. Уявлення і добра воля до твору” [5, 515]. “Добра воля до твору” – запорука того, що читач спробує зрозуміти, додасть зусиль – і отримає нагороду. Поет наголошувала на тому, що читач має прагнути підніматись на вищий рівень розуміння художнього образу, асоціативного мислення поета і, за такої умови, вдосконалювати себе. У процесі взаємодії поета та читача, перший неодмінно повинен продемонструвати другому за видимою формою прихований зміст, всю складність і велич людини та особливості навколишнього світу. Символи, метафори, метонімії у процесі читання зникають, оскільки є лише допоміжними засобами поета у розкритті духовної реальності. Ця формула немовби узагальнює досвід і характер поезії М. Цветаєвої.

Говорячи про працю над віршем, М. Цветаєва писала про велику радість і втому після його завершення. “Цю свою стомленість по закінченні твору я шаную. Отже, було що переробити, і твір був не даремний. Отже, вартувало давати бій. Аналогічну стомленість шаную в читачеві. Стомився від мого твору – отже, добре читав – хороше читав. Стомленість читача – стомленість не спустошлива, а творча. Співтворча. Робить честь читачеві й мені” [5, 516]. Це – взагалі наскрізний концепт М. Цветаєвої у розумінні ідеального читача.

Необхідно зазначити, що погляди М. Цветаєвої суголосні із поглядами інших поетів та письменників того часу. Зокрема, Є. Замятін висловив думку: “Сьогоднішній читач і глядач зуміє домовити картину, домалювати слова – і ним самим домовлене, домальоване – буде врізане в нього незмірно міцніше, вросте в нього органічно. Тут – шлях до спільної творчості художника і читача чи глядача” [1, 546].

У творі “Мой Пушкин” (1937 р.) М. Цветаєва, на наш погляд, докладно розгорнула своє уявлення про ідеального читача. Вона відтворила етапи входження О. Пушкіна в її читацький світ і, за словами Л. Оляндер, маємо “неоцінний внесок у розуміння внутрішнього, навіть інтимного світу М. Цветаєвої” [2, 20]. У творі М. Цветаєва змалювала такий образ читача і процес читання, який, можливо, вона мріяла побачити і знайти у своєму адресаті. “З того часу, так, з того часу, як Пушкіна на моїх очах на картині Наумова – вбили, щоденно, повсякчасно, безперервно вбивали увесь мій ясельний вік, дитинство, юність, – я розділила світ на поета – і всіх, і обрала – поета, у підзахисні обрала поета: захищати поета – від усіх, як би ці всі не вдягались і не звалились” [5, 773].

Спомин М. Цветаєвої дозволяє нам розширити власне уявлення про те, як входить письменник чи поет у читацьку свідомість. “Перший урок числа, перший урок масштабу, перший урок матеріалу, перший урок ієрархії, перший урок думки і, головне, наочне підтвердження всього мого майбутнього досвіду: з тисячі фігурок, навіть поставлених на одну, Пушкіна не зробиш” [5, 776]. Далі М. Цветаєва щиро признавалася: “Тетяна не лише на все моє життя вплинула, але й на сам факт мого життя: не було б пушкінської Тетяни – не було б мене” [5, 789]. Таким чином, фігура кінцевого адресата для М. Цветаєвої не сприймалась лише умовно та не була прихованою моделлю будь-якого художнього твору.

Однак, М. Цветаєва постійно і немовби ненароком, принагідно, але наполегливо проводить свою концепцію ідеального читача, зокрема, ідею про читацьку співтворчість. Ось маємо яскравий приклад: “Але улюбленим місцем усього вірша було – «Горюєш будто на часах» до того ж “на часах”, звичайно, не викликало в мені образ вартового, якого я ніколи не бачила, а саме годинника, який я бачила завжди, усюди бачила... Відповідних часових візій – багато... Та все ж якась смутність цього “на часах” відкривала усі часові можливості, а ж до одного, вже цілком туманного видіння: є годинник загальний..., є у материній спальні зозуля з хаткою, що визирає з хатки. Зозуля, визирає з вікна, наче когось виглядає...” [5, 798].

Отже, у світобаченні М. Цветаєвої можемо виділити такі особливості “ідеального читача”:

- 1) Читач не має бути “черню”.
- 2) Має бути готовим до співтворчості із письменником.
- 3) Має прагнути зрозуміти політ творчої думки митця.
- 4) Хотіти піднятися на вищий рівень розуміння художнього образу, народженого асоціативним мисленням поета.
- 5) Має бути обізнаним з літературою.

Ці особливості зумовлені не лише філософсько-літературним підґрунтям світобачення М. Цветаєвої, адже вони наскрізь пройшли її життєвий і творчий шлях. Саме тому перелічені ознаки утворюють нерозривний ланцюг, оскільки із одного концепту випливає інший.

Література

1. Замятин Е.И. Мы: роман, повести, рассказы, пьесы, статьи и воспоминания. – Кишинев: Лит. Артистикэ, 1989. — 639 с.
2. Оляндер Л.К. Твір М. Цветаєвої “Мой Пушкин” і проблеми сповідальної прози //Творчість Марини Цветаєвої в контексті культури Срібного віку – матеріали Міжнародної науково-практичної конференції, присвяченої 105-річчю від дня народження М. Цветаєвої. — Дрогобич, 1998. — Частина 2. — С. 20–22.
3. Хализев В.С. Жизнь в веках (литература в историко-функциональном аспекте). // Вопросы литературы. — 1980. — № 4 — С. 185–190.
4. Цветаева М.И. Соч.: В 2 т. — М.: Худож. лит., 1988. – Т. 1: Стихотворения, 1908–1941; Поэмы; Драматические произведения. — 719 с.
5. Цветаева М.И. Стихотворения. Поэмы. Проза — Владивосток: Изд-во Дальневост. ун-та, 1990. — 848 с.
6. Швейцер В. Маяковский и Цветаева. // Простор. — 1966. — № 8. — С. 86–90.
7. Шевеленко И. По ту сторону поэтики (К характеристике литературных взглядов М. Цветаевой) // Звезда. — 1992. — № 10. — С. 151–161.
8. Эфрон А. О Марине Цветаевой: Воспоминания дочери. — М.: Сов. писатель, 1989. — 478 с.